

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Чеченской Республики

УО "Гудермесского муниципального района"


МБОУ "Кади-Юртовская СШ им.Р.Ф.Умарова"

РАССМОТРЕНО
на заседании МО

 Решедова Б.Х.

СОГЛАСОВАНО

Заместитель директора по УР

 Салманиева Я.Н.

Протокол № 1
от "23" 08 2022 г.

Протокол № 1
от "25" 08 2022 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета
«Родной (чеченский) язык»

(для 5-9 классов образовательных организаций)

Кади-Юрт 2022г

Кхеторан кехат

Нохчийн литературинкоьртачу йукъардешаран ишколана лерина программа хIоттийна:

- Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан, коьртачу дешаран программин буха тIехь;
- С.Э.Эдиловн нохчийн литературин герггарчу хьесапехь йолчу программин буха тIехь;
- Къеди-Йуьртарчу юккьерчу ишколан дешаран хьесапан буха тIехь;
- Къеди-Йуьртарчу юккьерчу ишколан коьртачу дешаран программин буха тIехь.

Программо билгалдо инвариантни (ца Iамийча цадолу) дешаран курсан дакъа, таро ло, белхан программаш хIиттош, дешаран коьчал дIасаекъа, курсан дакъош, шайн лаамехь хьалха-тIаьхьа нисдеш, хьеха. Иштта цо аьтто бо дешаран курс тайп-тайпанчу кепара дIахIотторехь а.

Программо Iамо билгалIина нохчийн литературин тоьлла произведенеш, уьш массо юкъардешаран ишколашна лерина а, жамIдаран талламан къепеца (системица) йозаелла а ю. Программо иштта шена чулоцу тематически а, жанрови а башхаллашца хIиттийна йолу йакъарчу хьесапера обзораш.

Йаккхий произведенеш, Iамо атта хилийта, йацIина йалийна.

Программа кхаа декъах лаьтта:

1. «Дешаран предмет караерзорехь кхочушдан лору жамIаш». Кхузахь довзийтина, хIун меттиг дIалоцу нохчийн литературо юккьерчу юкъардешаран Iалашонашка кхачош; нохчийн литература Iаморан Iалашонаш а, жамIаш а билгалдаьхна масех тIегIанехь – личностни, метапредметни, предметни; нохчийн литературех лаьцна юкъара хаамаш белла, базисни дешаран хьесапехь цо дIалоцу меттиг а къастийна.

2. «Дешаран курсан чулацам». Даькьошка бекъна, Iамо билгалбина чулацам къастийна кхузахь.

3. «Дешаран-тематикин хьесап». Дешаран курсан теманаш, хIора тема Iаморна лерина сахьташ къастийна.

Дешаран-методически комплект (УМК)

I. Йуккьерчу юкъардешаран ишколашна лерина нохчийн литературин Iаматаш:

1. С.Э.Эдилов: 5-7 классашна;
2. М.Ахмадов, З. Алиева: 8 классана;
3. I.Арсанукаев, С.Эдилов: 9 классана.

II. Нохчийн литературин Iаматашна методически хьехамаш.

III. Тайп-тайпана тексташ, тешаш.

IV. Дешаран дошамаш.

V. Белхан тетрадаш.

Дешаран хьесапаца цхьаьнадогIуш, нохчийн мотт Iаморна леринчу сахьтийн барам:

Класс	Шарахь	КIиранах
5	70	2
6	69	2
7	70	2
8	70	2
9	68	2

2. Дешаран предмет караерзорехь кхочушдан лору жамIаш

Кобртачу юкбардешаран ишколалашкахь литературин курс тIехъажийна ю дукхакъаьмнийн Россин ца хилча цаторуш долчу культурин декъах санна, литературех болу кхетам дешархошкахь кхиорна, цо аьтто бо массо кепара кхиьна ваьлла, граждански кхетам болу, къаьмнашца йолу йукъаметтигаш цхьаьнайогIуш долу адам (личность) кхиорна.

Нохчийн литература ишколалашкахь Iамор шен башхаллаш йолуш ду. Нохчий мотт кхиаран социально-исторически башхаллаш а, къоман культурин исторически хьелаш а, гIиллакх-обздангалла а, ламасташ а тидаме обцуш, дIахьо литература Iамор. Къоман башхалло шатайпа тIеIаткъам бо дешархошна литература Iаморехь, цундела культурно-исторически хьелаш тидаме а обцуш, Iамо еза литература.

Дешаран предмет «Литература» герггара уьйр йолуш ю «Нохчийн мотт» предметаца. Нохчийн литература дешархойн ненан мотт а, церан къамелан обздангалла а кхиорехь а, юкъаметтигаш лелорехь а коьрта хьост ду.

Исбаьхьаллин произведенийн мотт Iаморо аьтто бо дешархошна дешан исбаьхьаллайовзарехь, исбаьхьаллин дешнашца кхелина мотт караберзорехь. Нохчийн литературакъоман культурицаюххера йозаелла ю, ша цуьнан цхьа дакъа а долуш. Юкбаркультурица йобзна литература Iаморо таро лур ю дешархошна нохчийн литература билгалдолу культурин цхьа дакъа санна иза тIеэца, ткъа иштта нохчийн литературин этнокультурни башхалла а, культура а тидаме эца. Цу кепара билгалйинчу школашкахь кхочушъялур йу этнокультурни принцип.

Нохчийн литература нохчийн историца а, географица а, исламан баххашца а герггарчу уьйрашца Iаморо дешархойн дегнашкахь патриотически дог-ойла а, синьобздангаллин мехаллаш а кхуллур ю, шайн дукха къаьмнийн махках дозалла а дийр ду цара.

Кобрта йукбардешаран ишкол чекхийоккхучуьнгахь «Литература» предмет Iамош кхио деза личностни жамIаш ду:

– шен къоман векал а, дукхакъаьмнийн Россин пачхьалкхан гражданин а ша хиларх кхеташ хилар;

– адаман синьобздангаллин мехаллаш кхачаме ялор, дукхакъаьмнийн махке безам кхиор, нохчийн литературе а, иштта кхечу къаьмнийн литературе а болу ларам кхиор;

– хIума довзаран а, коммуникативни а декхарш кхочушдарехь хаамийн тайп-тайпанчу хьостех пайдаэцар (дошамаш, энциклопедеш, Интернетан гIирсаш).

Кобртачу юкбардешаран ишколехь «Литература» предмет Iаморан метапредметни жамIаш билгалдовлу:

– проблемех кхета а, гипотеза хьалхаяккха а, коьчал хIоттаме ерзо а, шена хетарг тIечIагIдеш делил дало а, барта, йозанан аларшкахь бахъанин-тIаьхьалонан уьйраш билгалъяха а, жамIаш кепе дерзо а хаарехь;

– ша гIуллакхдар вовшахтоха а, цуьнан мах хадо а, шена самукъане хетар болу гуо къасто а хаар карадерзорехь;

– ша гIуллакхдеш юстаран, дуьхь-дуьхьал хIитторан кепех пайдаэцарехь;

– тайп-тайпанчу хаамийн хьосташца болх бан, уьш лаха, талла, ша гIуллакхдарехь царах пайдаэца хаарехь.

Кобрта юкбардешаранишкол чекхийоккхучеран предметни жамIаш лаьтта:

1) хIума довзаран декъехь:

– барта кхоллараллин а, тайп-тайпанчу муьрийн нохчийн литературин произведенийн коьртачу проблемех кхетам хилар; и проблемаш нийса цхьана кепе ерзо хьуьнар хилар;

– произведени а, иза язъяран муьран уьйрах кхетар а; произведенийн бухехь йолу хенан йохаллехь йовр йоцу синьобздангаллин мехаллаш а, церан тахана а маьIне хилар а билгалдакхар;

– литературни произведенина таллам бан хаар: хIокху я оцу литературни тайпанан а, жанран а произведени иза хилар билгалдан хаар; темех, идея кхета а, кепе ерзо а, цуьнан

синьобздангаллин мехаллаш, турпалхойн амалш билгалгьяхар; цхъана я масех произведенийн турпалхой буста а, нохчийн а, кхечу къаьмнийн а литературин произведенеш вовшашца юста а хаар;

– произведенехь сюжетан дакъош, дIахIоттам, меттан суртхIотторан гIирсаш къастор, чулацаман идейно-исбаьхьаллин агIонаш билгалгьяхарехь цара дIалоцучу меттигах кхетар;

– литературни произведени толлуш, юьхьанцара литературоведчески терминологи евзаш хилар.

2) мехаллин некъ бовзаран декъехь:

– нохчийн литературин синьобздангаллин мехаллашка кхачор, шен къоман синьобздангаллин мехаллашца уьш юстар;

– нохчийн литературин произведенех лаьцна шена хетарг цхъана кепе дерзо хаар, церан мах хадор;

– Iамийначу произведенех лаьцна шен кхетам хилар;

– авторна хетачух кхетар, цунах лаьцна шена хетарг ала хаар.

3) коммуникативни декъехь:

– тайп-тайпанчу жанрийн литературни произведенеш нохчийн маттахь лерсица а, цхъанатайпана а тIеэцар, кхеташ ешар;

– текст тIера цитаташ а ялош, меттан исбаьхьаллин гIирсех пайдаэцарца прозаически произведенеш йа церан дакъош юхасхьадийца хаар; ладоьгIначу йа ешначу текстан хьокъехь хаттаршна жобпаш далар; барта монологически къамелан тайп-тайпана аларш кхоллар; шеца къамел деш волчуьнца, обздангаллин барамаш ларбеш, гIиллакхехь диалог дIаяхьар;

– Iамийначу произведенийн тематикаца а, проблематикаца а йобзна изложенеш, сочиненеш йазьйар, цIахь а, классехь а йозанан белхаш кхочушбар, юкьара культурин а, литературин а теманашна рефераташ йазьйар.

4) эстетически декъехь:

– дешан исбаьхьаллех санна литературех кхетар, эстетически кепара нохчийн литературин произведенеш тIеэцар; нохчийн исбаьхьаллин тексташ тIехь эстетически чам кхиор;

– литературни произведенийн васташ кхуллуш, меттан суртхIотторан гIирсаша дIалоцучу меттигах кхетар;

– меттан хIоттамца а, нохчийн, оьрсийн литературин вастийн къепийн башхаллашца а дозуш, нохчийн а, оьрсийн литературин произведенеш вовшашца юста хаар.

Арахецархо хууш хир ву:

- Iамийначу произведенийн авторш, цIераш, цIерийн маьIна, произведенийн чулацаман, турпалхой, хиламийн уьйр билгалгьяккха;
- халкъан, литературин туьйранашна юккъехь йолу башхаллашбилгалгьяха;
- исбаьхьаллин произведенехь монолог, диалог, дустар, эпитет къасто;
- дагахь Iамийна произведени къастош еша;
- исбаьхьаллин произведени литературин муьлхачу тайпанан ю (эпически, лирически, драматически) билгалдаккха;
- иллин чулацаман, сюжетан, дIахIоттаман, суртхIотторан гIирсийн, меттан башхаллаш къасто;
- исбаьхьаллин произведенин маьIна билгалдарехь турпалхочун меттиг а, автора цуьнан хадор болу мах а билгалбаккха;
- исбаьхьаллин произведенех а, цуьнан турпалхойх а шайна хетарг бух боллуш чIагIдан;
- Iамата тIехь йалийначу литературоведчески дошамах пайдаэца;
- нохчийн литературин кхечу къаьмнийн литературица хилла уьйраш билгалгьяха;
- нохчийн йаздархойн дахаран а, кхоллараллин а некъан коьрта муьраш билгалбаха;

- 1амийначу исбаъхъаллин произведени т1ехъ гайтинчу заманан коърта билгалонаш къасто;
- 1амийначу исбаъхъаллин произведенийн сюжетан а, д1ах1оттаман а, вастийн а башхаллашкъасто;
- 1амийначу исбаъхъаллин произведенийн юкъара маъ1на, коъртачу турпалхойн амалш билгалъяха;
- 1амийначу исбаъхъаллин произведенийн жанрийн къастамаш;
- лирически, эпически, лиро-эпически произведенийн коърта билгалонаш;
- исбаъхъаллин литературин хаарш алсамдахаран а, кхетош-кхиоран а маъ1на;
- дагахъ 1амо билгалъяхначу произведенийн тексташ.

Арахецархочун тарохир ю 1ама:

- произведени т1ера исбаъхъаллин суърташ шайн ойланехъ юхасхъах1итто;
 - произведени т1ера эпизодаш схъакъасто, цера хенан йохаллин а, бахъанийн а уърташ гайта;
 - дустарш, эпитеташ текстехъ гучу а йохуш, царах кхетам бала;
 - исбаъхъаллин произведени къастош еша;
 - турпалхочун васт х1отто;
 - исбаъхъаллин произведенин а, литературин юкъараллин дахарх лаъцна йолчу статьян а тексташ шерра д1аеша;
 - шаъш кхочушбечу барта а, йозанан а белхан хъесап х1отто;
 - литературин хрестомати т1ерачу статьян хъесап, тезисаш, конспект х1отто;
 - изложенеш йазъйан;
 - барта а, йозанан а тайп-тайпана сочиненеш кхолла (шайн тидамех, шайна зеделлачух лаъцна а, диллинчу суъртах пайдаоьцуш а, литературин материал т1ехъ йазъеш ерш а), царна юкъахъ шаъш 1амийначу произведени т1ера турпалхочун амалш къастош а, шина турпалхочун амалш вовшах юстуш а йолу сочиненеш а;
 - литературин произведени, шен жанран а, идейно-исбаъхъаллин а башхаллашка хъаъжжина, къасто;
 - литературин произведенин коърта проблемаш билгалъяха;
 - цхъана йа масех произведенин турпалхойн васташ, вовшех дустуш, къасто;
 - произведенехъ сюжетан, д1ах1оттаман, вастийн исбаъхъалин суртх1отторан г1ирсийн цхъаалла гучуяккха а, маъ1на дан а;
 - произведенин турпалхошка а, цу т1ерачу хиламашка а авторан болу хъежамаш билгалбаха;
 - шаъш кхочушбечу барта а, йозанан а белхан хъесап х1отто;
 - литературин хъокъехъ а, юкъараллин дахарх лаъцна а йолчу статьян хъесап, тезисаш, конспект х1отто;
- литературин материал т1ехъ доклад, къамел кечдан (цхъана-шина книгех пайда а оьцуш);
- шаъш ешначу книгина рецензи йазъйан;
 - ишколан дахарх лаъцна доклад, къамел кечдан.

3. Дешаран курсан чулацам

1-ра дакъа. Литература дешан исбаъхъалла санна

Кхечу исбаъхъаллашна юккъехъ литературо д1алоцу меттиг. Дешан исбаъхъаллехъ дахар исбаъхъаллин кепехъ гайтаран башхалла.

Исбаъхъаллин литература дуьне довзаран, адаман синъоьздангаллин тайп-тайпаналлин дахар а, хъал а довзаран цхъа кеп санна; дахар исбаъхъаллин кепара гайтар. Эстетически чам а, синъоьздангалла а кхиорехъ литературо бен т1елаткъам.

2-г1а дакъа. Халкъан барта кхолларалла

Нохчийн халкъан барта кхолларалла а, цуьнан башхаллаш а. Барта кхоллараллехь халкъан ойла, лаамаш, сатийсамаш, дегайовхо билгалъялар. Нохчийн барта кхоллараллин жанраш: иллеш, эшарш, туьйранаш, шира дийцарш, хабарш, аларш, наьрт-эрстхойх лаьцна дийцарш, Молла-Несартан хабарш, тийжамаш, кицанаш, хIетал-металш.

Нохчийн халкъан туьйранаш (инзаре-тамашийна, дахаран, дийнатийн).

Миф а, туьйра а. Туьйранин тайпанаш. Дийнатийн васташ халкъан туьйранашкахь. Халкъан а, литературни а туьйранаш. Туьйранашкахь бакьдерг инзаре-тамашеначуьнца нисдар, васташ кхолларан башхалла. Туьйранашкахь бакьдерг толош, зуламениг эшош хилар.

Литературин кегийра жанраш (кицанаш, хIетал-металш). Кицанаш – хьекъале, доца аларш. ХIетал-металин башхаллаш.

Нохчийн халкъан иллеш, эшарш, шира дийцарш, хабарш, аларш.

Лирически а, турпалаллин а иллеш. Лирически иллийн къастамаш. Турпалхойн ойла лирически иллешкахь гучуялар. Турпалаллин иллешкахь къоман дахарехь маьIне долу гIуллакхаш, гIиллакхаш чIагIдар, къонахийн хьуьнарш хестош дийцар, мостагIашна дуьхьал кьийсам латтор гайтар. Иллийн чулацам, дIахIоттам, исбаьхьаллин башхаллаш. Халкъан эшарш, церан чулацам а, маьIна а, тайпанаш а.

Исторически хиламаш я билггалчу наха лелийна гIуллакхаш дуьйцу дийцарш.

Билггалйолчу меттигех (юьртах, ломах, реглах, хих, бIаьвнех) лаьцна дийцарш.

Наьрт-эрстхойх лаьцна дийцарш. Вайн халкъо наьрташца латтийна кьийсам.

Иллешкахь турпалхочун васт. Дикачун, вочун къовсам. Фольклорехь гиперболах пайдаэцар.

Нохчийн халкъан барта кхолларалла гульяр, дIаязъяр, зорботохар.

Оьрсийн яздархоша А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтовс, Л. Н. Толстойс, кхечара а шайн кхоллараллехь нохчийн барта произведенех пайдаэцар.

Хинцалерчу фольклористаша къоман барта кхолларалла гульярехь, иза Iалашъярехь, Илманца талларехь беш болу болх.

Хинцалерчу исбаьхьаллин литературин барта кхоллараллица йолу зIенаш.

3-гIа дакъа. XX бIешеран хьалхарчу эхан литература.

С.С. Бадиев. Дахар а, кхолларалла а.

«Зайнди» дийцар. Йоза-дешар хууш хилар – керлачу дахаре болу некъ. Дийцаран васташ а, маьIна а.

«Церан арц»повестан чулацам а, исбаьхьаллин башхаллаш а. Пурстоьпан Кулдевичан, цунна тIаьхьабозучу Мирзин, Эльбертан амалш. Къоман ламасташ повесть тIехь гайтар. Хонмурд а, цуьнан добзал а. Бано а, Залуба а. Нохчийн зударийн оьздангалла, цара шайн сий, къоман гIиллакхаш а лардар. Повестехь исбаьхьаллин сурт хIотторан башхаллаш.

«Бешто»повестан тема а, дIахIоттам а. Бештон, Бусанин кхоллам. Повестан персонажийн амалш, уьш гайтаран исбаьхьаллин башхаллаш.

Бадиев СаьIдан произведенешкахь нохчийн Iер-дахар гайтаран башхаллаш.

Къоман литература, культура кхиорехь Бадиев СаьIдан кхоллараллин маьIна.

И.Ш. Мамакаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Садаьржаш», «Кавказан латта», «Сайн кIанте», «ЙоIе» «Даге» стихотворенеш.

«Дагалецамаш», «Нохчийн лаьмнашкахь» поэмаш.

Поэтан лирикин тайп-тайпана тематика а, проблематика а. Поэтан кхоллараллехь Даймехкан, Iаламан суьрташ. Лирически турпалхочун Даймахке а, шен халкъе а болу хьанал безам, цуьнан вахаран Iалашо халкъан хьашташка хьажийна хилар. Поэтан лирикехь безам а, доттагIалла а. Юкьараллин дахарехь поэтан декхарш а, поэзин меттиг а.

«Дагалецамаш» поэма. Поэмехь авторан Iаламе, Терке болу безам. Сирлачу кханенах лаьцна йолу дог-ойла, синхаамаш.

«Нохчийн лаьмнашкахь» поэма. Поэми тIехь нохчийн халкъан хьалхалера дахар гайтар. АслагIий, Селехьатгий. Церан къона дахар хIаллакьхиларан бахьана. Авторан ойла.

«Нохчийн лаьмнашкахь» поэмин лирически а, эпически а билгалонаш. Поэмин стих а, меттан башхаллаш а.

Мамакаев Гаьрбин поэзино литературехь а, къоман культурехь а дIалоцу меттиг.

М.А. Мамакаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Даймехкан косташ», «Лаьмнийн дийцар», «Пондар» стихотворенеш.

Мамакаевн поэзин философски чулацам, цуьнан лирикехь Даймехкан, къоман историх лаьцна, патриотически, гIиллакх-обздангаллин мукъамаш. Лирически турпалхочо стеган паргIатонах, сийх, Даймакках лаьцна ен ойланаш.

«Баппа» дийцар. Сутаралло а, деган куралло а эла даржах вохавар. Хьоло вузийна стаг нийсонах хедаш, гIиллакхах херлуш, хьекьалх обшуш хилар, халкъ шен олаллин кIел сацо цхьаьннан а ницкъ кхочург цахилар чIагIдар.

М.А. Сулаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Сай», «Сох муха эр дара адам?» стихотворенеш.

Поэтан лирикехь гIиллакх-обздангаллех, стеган вахаран Iалашонах лаьцна йолу ойланаш. Дайн обзда гIиллакхаш лардан дезар, шегяхь дика амалш (яхь, собар, тешам) кхио езар чIагIдар. Iаламан лирика. Даймехкан исбаьхьа, беркате Iалам Iалашдан дезар, цуьнца къинхетаме хила везар.

«Лаьмнаша ца дицдо» роман. Нохчийн халкъан дахарехь уггаре халачу муьрехь – 1940-чу шерашкара 1960-чу шерашка кхаччалц – адамийн кхолламаш романехь гайтар. Тавсолтин амалшца доьзна къоман гIиллакх-обздангалла гайтаран башхаллаш.

Романехь кегийрхойн васташ.

Романан маьIна а, исбаьхьаллин башхаллаш а.

Х.Э. Эдилов. Дахар а, кхолларалла а.

«Ненан безам», «Сий делахь, Латта!» стихотворенеш.

Поэтан дахаре, Iаламе болу безам, Iаламан дахарца экам хила везар чIагIдар.

Ирс къубьсуш велларг сийлахь а, веза а ларар.

Б.С. Саидов. Дахар а, кхолларалла а.

«Майра кIант Сулима» литературни туьйра. Хьаналчу къинхьегаман маьIна гайтар а, хьоладайн писалла а, ямартло а емалъяр. Адамийн деган дикаллий, обздангаллий, къинхетаме хиларрий хастор.

«Вина юрт», «Деган аз» стихотворенеш.

Б. Саидовн поьзехь хьоме мохк, граждански дог-ойла.

Х.Д. Ошаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Чайра» дийцар, «Иччархо Абу-Хьаьжа Идрисов» очерк.

«Чайра» дийцарехь кхолламо шен махках дIакъастийначу стеган дай баьхначу лаьтте болу сатийсам, винчу махке болу безам гайтар. Стеган дахарехь Даймохк уггар сийлахь а, беа а, хьоме а кхерч хила безар чIагIдар.

Очеркан жанр нохчийн литературехь. Очеркехь турпалхочун Идрисов Абу-Хьаьжин дагалецамаш а, цуьнан бIаьхаллин гIуллакхаш а.

С.М. Курумова. Дахар а, кхолларалла а.

«Дохк» («Дохк» – повеста тIера кийсак). Iаламан суьрташ а, церан исбаьхьаллин декхар а. Лаьмнийн Iаламан хазалла.

З.А. Муталибов. Дахар а, кхолларалла а.

«ДоттагIалла» стихотворени.

Поэта къаьмнашна юкъара доттагIалла чIагIдан дезаш хилар гайтар.

4-гIа дакъа. XX бIешеран шолгIачу эхан литература.

А.С. Сулейманов. Дахар а, кхолларалла а.

«Борз ю угIуш», «Шуьнехь дош», «Дог дохден цIе» стихотворенеш.

А. Сулеймановн поэзин романтизм. Поэтан лирикехь къонахаллин а, оздангаллин а тема. Къоман эхь-бехк лардеш волу цуьнан лирически турпалхо.

«Дахаран генаш» поэма. Маърша Даймохк, тешаме доттагIалла, къонахалла, бартболу доьзал – поэмин коьрта теманаш. Таханлерчу дахарехь гIиллакх-оздангаллица доьзна кхачамбацарш Iорадахар, цаьрца кыйсам латто безар.

I-Хь.Х. Хамидов. Дахар а, кхолларалла а.

«Да – коч, схьа – коч» дийцар. «Лийрбоцурш» пьеса.

I-Хь. Хамидов – яздархо-сатирик, драматург. Беламе дерг нохчийн литературехь. Яздархочун-сатирикан кхоллараллин коьрта теманаш. Адамийн амалшкахь сакхтениг емалдаран говзалла.

«Лийрбоцурш»турпалаллин драми тIехь Даймохк фашизмах Iалашбан гIевтинчу бIаьхойн майралла а, уьш кьинхетам болуш хилар а гайтар. Тайп-тайпанчу къаьмнех болчу бIаьхошна юкьара доттагIалла.

Нурадиловс, Федоровс, Баркинхоевс, Бульбас шайн къона дахар Даймахкана дIадалар. Нохчийчоьнан оздачу кIентан майрачу бIаьхочун Нурадилов Ханпашин турпалалла.

Пьеси тIехь гайтина мостагIчун амалш.

«Лийрбоцурш» драми тIехь турпалхойн васташ кхолларан гIирсаш. ТIемалочун васт хIоттош а, мостагIий гойтуш а, шен къастам болуш билгалйолу исбаьхьаллин говзалла.

Р.С. Ахматова. Дахар а, кхолларалла а.

«Лийрбоцурш», «Ма хала ду цунах кхета» стихотворенеш.

Поэтессин кхоллараллехь лирически тема, Даймахке а, иза ларбеш болчаьрга а болу безам.

I.Э. Гайсултанов. Дахар а, кхолларалла а.

I.Гайсултанов – нохчийн берийн литературин бухбиллархо. Гайсултановн кхоллараллин коьрта теманаш а, проблематика а.

«Нийса кхел» дийцар. Дийцаран социальни проблематика. Бакьдерг харционал тола дезар чIагIдар. Дийцаран халкъан барта кхоллараллин амал.

«Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» повеста тIера дакъа). Дийцарехь тIамо берийн дахаре беана бохам гайтар. ТIеман кьизалло адамийн дахаре шеца дохьург емалдар.

«Алдара Ушурма» («Александр Чеченский» повеста тIера дакъа). Дийцаран исторически бух. Маршонехьа болу кыйсам, шен мохк, дин мостагIчух лардар, церан дуьхьа вала а кийча хилар. Исторически бакьдолчун тIехь кхоьллина васт.

Баснин жанр нохчийн литературехь. «Барзо амалш ца хуьйцу» баснин дидактически хьажам, адамийн амалш цу тIехь емальяр.

«Болат-гIала йожар» повестан исторически бух. Маършачу наха талорхошна дуьхьал шайн паргIатонехьа латтийна кыйсам. Дикачу кIенташа халкъ вовшахтухуш, иза маршоне кхачор. Повестан коьрта турпалхой а, церан васташ а.

Ш.А. Арсанукаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Баьпкан юьхк», «Мохкбегор», «Ийманах дузийта дегнаш» стихотворенеш.

Поэтан-лирикан Ш. Арсанукаевн кхоллараллехь патриотизман а, гуманизман а ойланаш.

Iаламца кьинхетаме хиларе дехар, нохчийн халкъ иймане далор доьхуш, поэта Деле ден доIанаш. КIорггера кхетам, озда лаамаш болу лирически турпалхо. Дуьненах, Iаламан аьрхачу хазаллех, дахарх лаьцна цо ен ойланаш а, адаман ирсехьа кыйса иза кийча хилар а.

«Тимуран тур» стихашкахь язйина повесть, цуьнан исбаьхьаллин къастамаш. Къоман паргIато еза ларар, мостагIашна дуьхьал кыйсам латтийначу турпалхойн васташ. Халкъан паргIатонехьа болчу буьрсачу тIеман суьрташ.

А.А. Айдамиров. Дахар а, кхолларалла а.

«Вина мохк» стихотворени, «МухIажарш» («Еха буьйсана» романан дакъа).

Даймехкан тема нохчийн литературехь. Даймехкан беркатечу ницкъах тешар, ирс Даймахкаца дозар.

Паччахьан 1едалан ямартло а, мух1ажарийн кхолламан дега1ийжаме мукъамаш а.

М-С.Г. Гадаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Дарта», «Орцара г1ов» стихотворенеш.

Поэтан са 1аламан дуьненца д1аэр. Ницкъь, добналла, г1орасизалла цхьана сибатехь. Поэтан говзалла дарта олхазаран хьал довзийтарехь.

«Ирча суьрташ» дийцар. Дийцарехь тотализиризман шерашкахь нохчийн халкъан трагеди. 1аламан суьрташа ирча кхаь къаьхьачу 1аткъаме берзор.

М.М. Мусаев. Дахар а, кхолларалла а.

Литературни туьйра. Литературни туьйра халкъачух къастош дерг.

Литературни туьйра «Ц1ен маьхьси». Хьекъал ямартлонал, тешнабехкал, сонталлел тола дезаран ойла ч1аг1ьяр. Нахана даьккхинчу ор чу ша оьккху. Туьйранан оьрсийн туьйранца цхьаьнадог1ург.

Хь. Б. Саракаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Баьпкан чкъуьйриг» дийцар. Хьаналчу къинхьегаме лакхадоккху стеган сий. Баьпкан сий-пусар дан дезар ч1аг1дар.

«Ирсе б1аьрхиш» дийцар. Вайна к1ант карийначу ненан ирсе б1аьрхиш. Ненан безам боккха а, мерза а, аьхна а хилар.

Ш.Х. Окуев. Дахар а, кхолларалла а.

«Сан хьоме Нохчийчоь», «Б1аьсте» стихотворенеш.

Лирически турпалхочун синмерзаш довзуйту 1аламан суьрташ. Поэтан Даймахкаца бозабелла синхаамаш.

«Мацалла» («Г1аьххьара верас» романан дакъа). 20-чу б1ешеран юьххьехь ламанан ярташкахь кхолладелла социальни хьелаш. Нохчийн халкъ комаьрша, къинхетаме хилар, мацалло г1елбина кхечу къаьмнийн векалш дегалазамца т1еэцар. Оцу шерашкахьлера 1ер-дахар, ламасташ гайтар, къомо шен яхь, юьхь ларьяр. Турпалхойн васташ.

Хь.Д. Сатуев. Дахар а, кхолларалла а.

«Лаьмнийн къоналла» стихотворени, «Ломмий, цхьогаллий» басня.

1алам поэтан кхетамехь а, исбаьхьаллин суртх1отторехь а.

Адамийн сакхташ баснехь емалдар. Лоьман васт нохчийн литературехь.

1.Х. Шайхиев. Дахар а, кхолларалла а.

«Куйнах дош» стихотворени.

Кьоман г1иллакхаш, ламасташ, синьобздангаллин мехаллаш поэтан лирикехь.

Даймахкана, халкъана даим г1уллакхдеш вагаран синхаамех юьзна поэзи.

Кьортарчу куйнаца лардина сий. Поэзин фольклоран бух.

Б1ешерашкахь вайн дайша схьадеана низаман ламаст лардаран маь1на, къонахчун ц1е еза а, сийлахь а хилар ч1аг1дар.

«Ч1аг1о» баллада. Легендин буха т1ехь кхоьллина баллада. Кьонахчо делла дош кхочушдан дезар, тешаме ч1аг1о хила езар ч1аг1дар.

«Лазаман лорах» стихашкахь поэма. Нуьцкъах ц1ера ваьккхинчу лирически турпалхочун шен махке, халкъе, ненан матте болу безам, дега1ийжам. Дайн кешнех, дайн иллек, Даймахках цо ен ойланаш.

М.Д. Дикаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Нохчо ву со», «Къинхетаме Нохчийчоь» стихотворенеш.

Даймахках, халкъах дозалла дар. Дикаевн поьзехь яхь, кьоман оьздангалла, патриотически синхаамаш, кьоман хиндерг ирсе хила лаар. Б1ешерашкахь парг1атонехьа,

маршонехъа кыйсам латтийначу доьналлин Нохчийчоьнах дозалла дар. Поэтан шен Даймахке, халкъе болу хъанал безам.

М. Ясаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Хьоме юрт» повестан дакъа «Тянь-Шанан лаьмнашкахь».

Адамийн вовшашца йозаелла ира меттигаш а, чIир йитаран Iадат а. Даймахке, хьомечу юрте болу сатийсам. ПаргIатонан, маршонан марзонан мах. Лох-Беташан, Джамалдинан, Серижин, Джанхотан васташ.

I. А. Ахмадов. Дахар а, кхолларалла а.

«Кьонахалла» дийцар. Турпалхочун амалш, халонаш дуьхьал нисъелча, цо шегара гайтина доьналла, ша-шена тIехь баьккхина толам.

«Воккхадада» дийцар. Къызачу акхараллица тIамо хIаллакдина бералла. ТIамо шеца беъна бохам а, къызалла а. Деден а, йобIан а васташ. Дийцарехь диалого дIалоцу меттиг.

С.А. Гацаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Дарц», «Хьаннийн белхар», «Буьйса хаза, буьйса тийна...», «Баьсте кхечи...», «ХIай йоI, делхьа, собарде», «Йише Маржане» стихотворенеш, «Чкъоьрдиг» литературни туьйра.

Поэтан лирикин башхаллаш. Даймахке безам, адамийн хазахетарш, халахетарш, дегайовхонаш, дегаIийжамаш – и берриге а бовха синхаамаш шатайпанчу исбаьхьаллица кхоьллинчу Iаламан суьрташкахула гучубовлуш хилар. Цуьнан поьзехь адам а, Iалам а.

Стихотворенеш аьхна ойланаш, бовха синхаамаш гIаттош хилар.

«Чкъоьрдиг» литературни туьйра. Халкъан туьйранан буха тIехь кхоьллина туьйра. Ешпан а, Чкъоьрдиган а кьовсам. Чкъоьрдига ша-шена а, Ешапна а тIехь баьккхина толам.

Хинцалерчу нохчийн поьзехь Iаламан лирикин таронаш шорьйарехь Гацаев СаIидан кхоллараллин маьIна.

Д. Д. Кагерманов. Дахар а, кхолларалла а.

«ДоттагIалла» дийцар. Дийцаран гIиллакх-оьздангаллин проблематика. Кьоначу турпалхочун гIиллакх а, воккхачу стеган оьздангалла а.

Ш. Р. Рашидов. Дахар а, кхолларалла а.

«ТIамна дуьхьал довла», «Даймохк» стихотворенеш.

ТIамна дуьхьал кыйсам латто безар кхайкхор.

Даймехкан тема – поэтан кхоллараллехь коьрта тема. Лирически турпалхочун ойланаш, синхаамаш.

«Ден весет» поэма. Кьоначу тIаьхьенгахь хила еза синьоьздангаллин мехаллаш. Стеган халкъаца, шен махкаца хила еза юкъаметтигаш билгальяхар.

М. М. Кибиев. Дахар а, кхолларалла а.

«Меттан сий», «Дош» стихотворенеш, «Зов» басня.

Нохчийн мотг Даймехкан билгало санна. Меттан дозалла ца дойтуш, цуьнан сий дан дезар.

Дешан дозалла: цо бан тарлуш болу цатам а, цунах долу беркат а.

«Зов» басня. Баснин жанр нохчийн литературехь. Адамийн вон амалш емальйар. ХIиллано духатуху хIилла.

Ж. М. Махмаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Буьйсанна гIулчаш» дийцар. Дийцаран турпалхочун ша шеца ен монолог беран синьоьздангаллин дуьне кхолларан гIирс санна. Цуьнан коьрте хьийза карзахе ойланаш а, накьосташа иза нийсачу новкъа ваккхар а. Iаламца хила еза юкъаметтигаш йовзийтар.

«Баьпкан юьхк» стихотворени. Стихотворенехь кьинхетам, доглазар дахаран лаккхара мехаллаш хилар чIагIдар.

Э. I. Мамакаев. Дахар а, кхолларалла а.

«ХIорд» стихотворени. Стихотворенин филиософски маьIна. Дахар кыйсамехь кхоллалуш хилар, тийна дахар стеган амалца догIуш цахилар чIагIдар.

I. Д. Кусаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Амалехъ диканиг» стихотворени. Довзалхочун амалехъ дика мел дерг кхиорехъ дас-нанас д1алоцу меттиг гайтар.

С. С. Яшуркаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Маьрклаж-бодан т1ехъ к1айн хьобкх» повесть. Даймахках баха бакьо йоцуруш – мискачарал миска, декъаза нах. Сийлахь Нохчийчоь оздачу йоб1ан вастехъ гайтаран бахъана а, маь1на а. Боцца мур чулоцучу хиламашкахула Мадин дахар а, халачу хьелашкахъ кхуьуш йолу цуьнан амал а к1орггера йовзийтар, цуьнан кхоллам халкъан кхолламах бозабелла хилар.

Хь. Х. Сайдуллаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Ненан б1аьрхиш» поэма. Легендин буха т1ехъ поэма. Поэмехъ турпалхочо Даймохк мостаг1чух ларбар, цуьнан дубьха иза вала кийча хилар. Турпалаллин иллийн турпалхойн амалш ден-ненан к1ентан амалехъ. Поэмин турпалаллин а, трагедин а мукъамаш. Йохъан а, декхаран а проблема ястаран башхалла. К1ентан а, ненан а доьналла.

С-Хь. М. Нунуев. Дахар а, кхолларалла а.

«Хьайбаха» («Йилбазан обмар» роман т1ера дакъа). Ламанан к1отаршкахъ НКВД-с д1акхехьна политика а, акхараллин, къизаллин суьрташ а. Сталинан хьадалчаша шайна х1оттийначу жобжахатех ламанхой, йохьах ца бухуш, доьналлица чекхбовлар.

«Лазийна шовда» дийцар. Кхоам боцуш х1аллакдечу 1аламна орца дехар. 1аламан дахарна к1оршаме юкъаг1ертар – жил1аламан дахар талхор.

Л. Ш. Абдулаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Маьлхан каш» поэма. Поэми т1ехъ юккьерчу б1ешарахъ хилларг а, халкъан дахарехъ маь1не долу г1уллакх а, иза кхочушдечу турпалхочух лаьцна а дийцар. Поэма – шех дала тарлучу вонах нах маьрша буьтуш, маьлхан кешнашка д1а мел вахначунна шатлакхан илли.

Л.М. Яхьяев. Дахар а, кхолларалла а.

«Даркеш» («Гиххойн Таймасха» роман т1ера дакъа).

Дайн шира ламаст дийцаран бухехъ. Вала гергавахнарг я толур воцуш ун кхеттарг тускар чохъ маьлхан кешнашка вахъаран г1иллакх. И г1иллакх лардаро Даркешна бина т1елаткъам. Ден а, Даркешан а юкъаметтиг гайтаран башхалла.

1-Хь. А. Хатуев. Дахар а, кхолларалла а.

«Аьрзуна илли» стихотворени. Стихотворенин патриотически бух, синьобздангаллин проблематика. Дуьнен т1ехъ даха кхоьллинчу адаман мах беза хиларан, дахар лардан дезаран ойла кхиор. Вовшашца йолу юкъаметтигаш догмерза, ийна хила езар. Кхерчара ц1е санна, дайн ц1ена г1иллакх, йахъ даим ларьян езар ч1аг1дар.

М. Э. Бексултанов. Дахар а, кхолларалла а.

«Цакхетта хестор» дийцар. Аьхна, исбаьхьа, беркате 1алам а, цуьнца къинхетаме хила везар а. Джабраилан а, цуьнан деден а 1аламца йолу юкъаметтигаш гайтаран башхалла.

«Некълацар» дийцар. Дайшкара схьадог1у озда г1иллакхаш, диц ца деш, лардан дезар – вайн декхар. Т1екхуьучу т1аьхьено дайн ламаст цалардаро дедена, к1ентан к1антана бина т1елаткъам а, цуьнан т1аьхьало а.

«Дика ду-кх хьо волуш» дийцар. Дийцаран турпалхо, цуьнан шен деца йолу юкъаметтигаш. К1ентан шен дега болу ларам а, дена а, к1антана юккьехъ хила еза г1иллакх-обздангалла а.

М. М. Ахмадов. Дахар а, кхолларалла а.

«Телефон» дийцар. Дийцарехъ жимачу турпалхочун дуьне а, дахар а, шен доттаг1чунна накьосталла дан и кийча хилар.

А. Т. Исмаилов. Дахар а, кхолларалла а.

«Бирдолаг» литературни туьйра. Барт акхараллел, сонтачу кураллел, ницкъал тоьлуш хилар ч1аг1дар. Лобман олалла дожоран маь1на. Деган дикаллий, обздангаллий,

квинхетаме, тешаме, накъосталла дан кийча хиларрий хастор, йамартло, стешхалла емалъяр. Акхаройн дахар адамийн дахарца дустаран маълна.

Ю. С-А. Яралиев. Дахар а, кхолларалла а.

«Кад» стихотворени. Хъанал квинхъегам а, стеган говзалла а къобалъяр. Адаман дахар а, цуьнан кхоллам а. Стихотворенин философски маълна.

А. Д. Бисултанов. Дахар а, кхолларалла а.

«Хъайбахыхъ йазийна байташ», «Дегласта», «Нохчийн халкъан илланчина» стихотворенеш.

Хъайбахыхъ къизаллица хлаллакбинчу лаьмнийн клотаршкарчу нахана йаьккхина назма.

Сийначу Сибрехара шайн махка цлабоьрзучу вайнехан сатийсамаш, дог-ойла.

«Дегласта» стихотворени. Азаллехъ дуьйна къызачу ницкъана юьх-дуьхьал лаьтташ схьабенчу Даймакхана хастамбар. Къоман парглато еза ларар. Стихотворенин патриотически маълна.

«Нохчийн халкъан илланчина» стихотворени.

Кху лаьтта тлехъ халкъан иллин, халкъан илланчийн, къонахчун мах лакхара хилар члаглар.

В-Хъ. Х. Амаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Малх чубаре хьобжура иза» дийцар. Халкъан дахарехъ хиллачун тлехъ дийцар. Халкъ махках даккхар а, хлаллакдина бералла а. Жимачу клентан вагон чохъ дладоду дахар гайтаран башхалла. Клентан а, ненан а васташ.

«Генарчу денойн туьйра» дийцар. Халкъан ламаст дийцарехъ. Вайн дайша лардеш схьадеьна ламаст кхочушдар. Кхиьна ваьллачу клантана ден доттагичо шаьлта яларан маълна а, хлинца дуьйна цо кхочушдан деза декхарш а.

Б. Ш. Шамсуддинов. Дахар а, кхолларалла а.

«Ахъ цхьалха витичахъана» стихотворени. Лирически турпалхочун шен нене болу безам а, цо цуьнга сатийсар а.

5-г1а дакъа. Обзорни теманаш

Нохчийн литературин йуьхъ йолийнарш.

Дуьххьарлерчу йаздархойн Дудаев лабдин, Сальмурзаев Мохьмадан, Нажаев Ахьмадан, Айсханов Шамсуддинан кхолларалла. Церан произведенийн коьрта теманаш а, проблематика а. Дудаев лабдин, Нажаев Ахьмадан поэзи лаьрбийн поэзин тлелаткъамца кхольлина хилар. Йоза-дешар даржоран, йуьртбахам кхиоран, Даймохк мостагичух ларбаран, квинхъегаман теманаш айъар.

Нохчийн литературин юьхъ йолийначеран кхоллараллин маълна.

Нохчийн литература Сийлахь-боккха Даймехкан тлом лаьттинчу шерашкахъ (1941-1945).

Даймохк мостагичух ларбаран тема. 1. Мамакаевн, М. Мамакаевн, М. Сулаевн, Х-М. Эдиловн, М-С. Гадаевн, З. Муталибовн, С. Гацаевн, Х. Ошаевн, Хъ. Саракаевн кхолларалла.

Теман халачу хьелашкахъ халкъан турпалалла а, патриотизм а, бляьхойн дог-ойла а, хьуьнарш а.

Нохчийн литература 40-50 шерашкахъ кхиаран хьелаш.

Халкъ махках даккхар а, литература а, искусство кхиарехъ сецна лаьттина мур а, цуьнан тлаьхьало а.

Нохч-Г1алг1айн республика меттахлоттийначул тлаьхьа литература денъйалар, юха а кхиа йолайалар. Литературин юьхъ йолийначу а, керла юкъабаяхкинчу а йаздархойн кхолларалла (С-Б. Арсанов, М. Мамакаев, Н. Музаев, Х. Ошаев, М-С. Гадаев, Х-М. Эдилов, М. Сулаев, А. Айдамиров, А. Сулейманов, Р. Ахматова). Произведенешкахъ хлитточу проблемашца, жанрашца литература шоръйалар, кхоллараллехъ йаздархойн исбаьхьаллин говзалла кхиар.

Прозехь, поэзехь, драматургехь тоьлашха йолу произведенеш обзорни кепехь йовзийтар. Царех 5-6 произведени (шаш харжарца) классехь йийцаре йар.

Хинцалера литература кхиаран коьрта башхаллаш.

Хинцалерчу йаздархойн кхоллараллин коьрта теманаш а, жанраш а (С-Б. Дакаев, Ш. Макалов, Хь. Талхадов, Г1. Алиев, Ш. Цуруев, З. Сулейманова, М. Айдамирова, Л. Ибрагимов, Б. Гайтукаева, 1. Яричев, С-Хь. Тагаев, 1. Юсупов, К.Ибрагимов). Церан произведенеш (шаш харжарца) йийцаре йар.

6-г1а дакъа. Литературин теорех болу хаамаш.

Исбаьхьаллин литература дешан говзалла санна. Халкъан барта кхоллараллин башхаллаш. Цуьнан халкъан йер-дахарца йолу уьйр. Нохчийн фольклоран жанраш. Турпалалла бохучух халкъан болу кхетам. Нохчийн фольклорехь халкъан ламасташ гайтар, дика а, вуон а бохучух лаьцна кхетам балар. Халкъан фольклорехь Iаламо дIалоцу меттиг. Йер-дахар, доьзал, пачхьалкх, патриотически дог-ойла нохчийн фольклорехь. Халкъан барта кхолларалло литература кхиарна бина тIелаткъам а, царна йукъара уьйр а.

Фольклоран кегийра жанраш (хIетал-металш, кицанаш). Халкъан эшарш. Халкъан туйранаш (инзаре-тамашена, дийнатех лаьцна). Турпалаллин иллеш. Шира дийцарш, хабарш, аларш, наьрт-аьрстхойх дийцарш.

ХIетал-металшкахь, кицанашкахь халкъан хьекъал а, кхетам а. Халкъан эшарийн тайпанаш нохчийн фольклорехь.

20-50 шерийн литературехь йоза-дешар даржоран, йуьртбахам кхиоран, Дайможк мостагIчух ларбаран, кьинхьегаман, ширачу Iадаташна дуьхьал кьийсам латто безаран теманаш айбар. Оцу шерийн литературехь синьобздангаллин мехаллаш чIагIъйар: кьинхетам, доглазар, догъэцар. Къоман амалш оцу шерийн произведенешкахь. Цу шерийн литературин жанрийн тайп-тайпаналла (хабарш, назманаш, иллеш, поэмаш, повесташ, дийцарш). Литературин фольклорца уьйр хилар. Цу шерийн произведенийн композиционни башхаллаш, васт хIотторан кепаш. Исбаьхьаллин литература Iедало хьалхадитточу декхаршца цхьаьнаян езаш хилар. Оцу идеологин лехамашца нохчийн литература кхиар а.

60-70 шерийн литературехь лирически турпалхо Даймехкан дуьхьа къахьега, ваца кийча хилар. Литературин кхетош-кхиоран маъIна. Оцу шерийн литературин идейно-исбаьхьаллин башхаллаш.

Литературин тайпанаш а, жанраш а. Эпически жанраш – дийцар, очерк, повесть, роман; лирически жанраш – стихотворени, лиро-эпически илли; драматически жанраш – трагеди, драма, комеди. Назманаш.

Литературни произведенин кеп а, чулацам а: тема, идея, проблематика, сюжет, композици (экспозици, дIадолор, кхиар (кульминаци), дерзор, пролог, эпилог, портрет, интерьер, диалог, монолог, лирически юьстахвийлар, антитеза, къовсам. Авторан васт, автор-дийцархо, литературни турпалхо, лирически турпалхо. Жанрах болу кхетам кIаргбар: турпалаллин илли, турпалаллин драма, поэма.

Трагически а, беламе дерг (ирони, йумор, сатира).

Турпалаллин дерг. Даздинарг. Лахдинарг.

Проза а, поэзи а. Стихкхолларан бух: стихотворенин барам (шинастопан барам – йамб, хорей, кхаастопан барам – дактиль, амфибрахий, анапест), ритм, рифма, строфа.

Исбаьхьаллин произведенин мотт. Произведенехь исбаьхьаллин суртхIотторан гIирсаш: эпитет, метафора, олицетворени, метоними, дустар, гипербола, аллеори.

80-90-чуй шерийн литература. Керла теманаш, проблемаш, литературни турпалхой. Нохчийн литературин демократизаци. Литературехь Даймехкан кхолламах жобпалла а, даккхий декхарш а шена тIелаца кийча волу турпалхо лахар. Шен чулацамца а, исбаьхьаллин кепехь а литература керлачу тIегIане ялар. Хинцалерчу заманан ира проблемаш ястар. Халкъан исторехь бохаме хиллачу денойх лаьцна кхечу кепара дийцар. Халкъан дахарехь йицъян йиш йоцу синьобздангаллин мехаллаш лахар.

Турпалхочун проблема а, Даймехкан тема а. Халкъан кхоллам вай махках даьхначу хенахь а, цIадирзинчул тIаьхьа а. Литературехь нохчийн истори философски а, публицистически кепара а йовзийтар.

7-гIа дакъа. Дешархойн барта а, йозанан а къамел кхиор.

Хьехар оьрсийн маттахь долчу ишколийн дешархойн къамелан гIуллакхдар шардарна тIехьажийна, хIораммо ша а, тобанашца а цхьамогIа тIедахкарш кхочушдар. Хезаш ешар, хаттарна барта жоп далар, текст ешар, дагахь Iамор.

Барта текстана комментари яр а, ешнарг барта тайп-тайпана юхасхьайийцар а, произведенин исбаьхьаллин дIахIоттамах кхетар а. Дешнашца суртдиллар а, барта мини-сочинени а, яздархочун поэтикех кхета хьажар. Ролашца ешар, инсценировкаш яр, ишколан спектаклана аудио и видеозапись яр, театран гIирсашца барта къамел кхиор. Литературни темина барта хаам бар,нахана хьалха вистхила хааран кеп санна.

ЛадугIуш материал дIайазьйар, конспект йазьйар, тезировани яр, йозанан къамел кхиоран баххаш санна. Гочийна материал оригиналца йогIуш ю я яц хьажаран Iалашонца оригинал а, гочийна исбаьхьаллин произведени а вовшашца юстар. Дешархоша шашш

литературни произведения дакъя нохчийн матте даккхар, Таморехь культурин диалоган принцип кхочушъяр.

Проблемни кепара хаттарна йозанца жоп далар, «текстах лаьцна текст» кхолларан хаарш кхиоран декъехь юьхьанцара зIе санна. Кхоллараллин амал йолу изложени а, литературни тема йолу сочинени а, ешначух лаьцна яржина йозанца ойлаяран жанр санна. Рефераташ язъян а, хIораммо ша кхочушбен проектни талламан белхаш а историко-литературни буха тIехь юьхьанцарчу муьрехь кхочушбан Тамар.

Экскурсешна магийна музейш

Нохчийн литература хьобхуш, дешархошна хIара литературни музейш йовзийтар магийна:

- Айдамиров Абузаран музей-цIа (Меската).
- Мамакаев Таьрбин музей (Лаха-Невре).
- Мамакаев Мохьмадан музей-цIа (ТIехьа-Марта).
- Гадаев Мохьмада-Салахьан музей (Ножай-юрт).
- Сулейманов Ахьмадан музей (Олхазар-кIотар).

4. Дешаран-тематикин хьесап

5 класс

Дешаран курсан дакъя	Сахьтийн барам
Халкъан барта кхолларалла	11
Литературин туйра	9
Исбаьхьаллин литература	30
Литературни теори	6
Классал араьхара дешар	5
Карладаккхар	3
Талламан белхаш	2
Кхоллараллин белхаш	4
Дерриг	70

6 класс

Дешаран курсан дакъя	Сахьтийн барам
Халкъан барта кхолларалла	14
Исбаьхьаллин литература	35
Литературни теори	7
Классал араьхара дешар	5
Карладаккхар	2
Талламан белхаш	2
Кхоллараллин белхаш	4
Дерриг	69

7 класс

Дешаран курсан дакъя	Сахьтийн барам

Халкъан барта поэзи	12
Исбаъхъаллин литература	38
Литературин теори	6
Классал араъара дешар	5
Карладаккхар	3
Талламан белхаш	2
Кхоллараллин белхаш	4
Дерриг	70

8 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахътийн барам
Мотт бацахъ, къам а дац	1
Исбаъхъаллин литература	50
Литературин теори	4
Классал араъара дешар	6
Карладаккхар	2
Талламан белхаш	1
Кхоллараллин белхаш	6
Дерриг	70

9 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахътийн барам
Нохчийн халкъан барта кхолларалла	14
Йоза а, исбаъхъаллин литература а кхоллаялар	3
Къоман исбаъхъаллин литература йолийнарш	5
Исбаъхъаллин литература	36
Талламан белхаш	2
Кхоллараллин белхаш	8
Дерриг	68

Йийцаре йина

методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехь.

_____ Т.А.Хасухаджаева

Протокол № 1

28.08. 2021 шо 31.08. 2021 ш. №__ йолчу

Барт бина

дешаран декъехула
директоран г1оьнча

_____ М.Дж.Межиева

Ч1аг1йо

Гуьмсан к1оштан
Энгель-Юьртара юккьерчу

ишколан директор

_____ Р.Л. Муцаев.

омрица дог1уш

Йолхалг1ачу классехь нохчийн литература хъехаран
рузмалан-тематикин хъесап

Дешаран т1ег1а: коьрта юкъара дешар
2021 – 2022 дешаран шо

К1иранах – 3 сахьт

Предмет хъехарехъ пайдаоьцу 1аматаш:

«Нохчийн литература», 5-чу классана хрестомати. Соьлжа-Г1ала – 2019.

Эдилов С.Э.

Пхоьалг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран куьйгалла. Г1о-1амат. Соьлжа-Г1ала – 2019. Эдилов С.Э.

Сахьтийн барам

шарахъ	70	к1иранах	2
хьалхарчу четвертехъ	17	кхоалг1ачу четвертехъ	21
шолг1ачу четвертехъ	16	йобалг1ачу четвертехъ	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахъ	2	шарахъ	2
хьалхарчу четвертехъ		хьалхарчу четвертехъ	1
шолг1ачу четвертехъ	1	шолг1ачу четвертехъ	–
кхоалг1ачу четвертехъ	1	кхоалг1ачу четвертехъ	–
йобалг1ачу четвертехъ	–	йобалг1ачу четвертехъ	1

Рог1алла	Урокан чулацам	Сахьт	Хан	
			Хьесапца	Билгал
1-ра четверть – 17 сахьт				
1	Дешан исбаьхьаллин суртх1отторан кепаш.	1		
Халкъан барта кхолларалла				
2	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	1		
3	Туйранаш. «Тамашийна олхазар» туйра.	1		
4	«Кхо ваша» туйра. Вежарша дина ха.	1		
5	«Кхо ваша» туйра. Кхоалг1ачу вешин толамаш.	1		
6	«Барзо 1ахарца мохк кьовсар» – дийнатех лаьцна туйра.	1		
7	<i>Кл. араьара дешар.</i> «Хьекьал долу йо1 а, кхиэлахо а» туйра.	1		
8	«Кхо ваша а, саьрмак а» туйра.	1		
9	«Добьшуш хилла к1ант» туйра. К1антана гина г1ан.	1		
10	«Добьшуш хилла к1ант» туйра. Хьекьал долу к1ант.	1		
11	Кицанаш.	1		
12	Х1етал-металш.	1		
13	Х1етал-металех лаьцна.	1		
14	Халкъан барта кхолларалла карлаяккхар.	1		
15	«Халкъан барта кхолларалла» темина талламан болх (тест №1).	1		
Литературин туйра				
16	Сайдов Б. «Майра к1ант Сулима» туйра. Туйранан турпалхой.	1		

17	Саидов Б. «Майра к1ант Сулима» туьйра. Сулимин хьуьнарш.	1		
2-г1а четвeртъ – 16 сахът				
1	Мусаев М. «Ц1ен маьхьси» – дийнатех лаьцна туьйра. Лoьман овра.	1		
2	Мусаев М. «Ц1ен маьхьси» туьйра. Бекхам.	1		
3	Гацаев С. «Чкьoьрдиг» туьйра. Коьрта турпалхо.	1		
4	Гацаев С. «Чкьoьрдиг» туьйра. Чкьoьрдиган толамаш.	1		
5	Исмаилов А. «Бирдолаг» туьйра. Чардакхехь. Лoьман пачхьалкх.	1		
6	Исмаилов А. «Бирдолаг» туьйра. Берзалой-обаргаш. Сацам. Кура сай.	1		
7	Исмаилов А. «Бирдолаг» туьйра. Толам.	1		
8	Диалoгах а, монологaх а. Дийцарш.			
Исбаьхьаллин литература				
9	Бадуев С.С. дахар, кхолларалла. «Зайнди» дийцар. Турпалхойн васташ.	1		
10	Бадуев С.С. «Зайнди» дийцар. Дега даийтина кехат.	1		
11	Бадуев С.С. «Зайнди» дийцар. Коьрта маь1на.	1		
12	«Зайндин кхоллам» сочинени язьян кечам бар.	1		
13	«Зайндин кхоллам» сочинени язьяр.	1		
14	Литературин турпалхочух, сюжетах, композицех кхетам балар.	1		
15	<i>Классал араьхьара дешар.</i> Бадуев С.С. «Кемсаш» дийцар. К1ентан х1илла.	1		
16	<i>Классал араьхьара дешар.</i> Бадуев С.С. «Кемсаш» дийцар. Бах1ин дохковалар.	1		
3-г1а четвeртъ – 21 сахът				
1	Мамакаев М.А. дахар, кхолларалла. «Баппа» дийцар. Ши некьахо.	1		
2	Мамакаев М.А. «Баппа» дийцар. Нийсо харционал толар.	1		
3	Мамакаев I.Ш. дахар, кхолларалла. «Садаьржаш» стихотворени.	1		
4	Стихаш а, проза а.	1		
5	Сулаев М.А. дахар, кхолларалла. «Ламанан хи» стихотворени.	1		
6	Гайсултанов I.Э. дахар, кхолларалла. «Кегий йийсарш» – повестан дакъа. Ши доттаг1.	1		
7	Гайсултанов I.Э. «Кегий йийсарш». Iалин кхоллам.	1		
8	Сулейманов А.С. «Борз ю уг1уш». Наж.	1		
9	Муталибов З.А. «Доттаг1алла» стихотворени.	1		
10	Саракаев Хь. «Баьпкан чкьуьйриг» дийцар.	1		
11	«Баьпкан чкьуьйриг» дийцарх лаьцна.	1		
12	Арсанукаев Ш.А. дахар, кхолларалла. «Баьпкан юьхк» стихотворени.	1		
13	«Баьпкан юьхк» стихотворених лаьцна.	1		
14	«Х1унда бан беа баьпкан кхоам» сочинени язьян кечам бар.	1		

15	«Хунда бан беза баьпкан кхоам» сочинени язьяр.	1		
16	Ахматова Р.А. «Лийрбоцурш» стихотворени.	1		
17	Ахмадов 1. «Кьонахалла» дийцар. Тимар борз ен вахийтар.	1		
18	Ахмадов 1. «Кьонахалла» дийцаран маьІна.	1		
19	Дийцар, суртх1оттор, ойлаяр.	1		
20	Кагерманов Д.Д. «Доттаг1алла» дийцар. Новразан ледарло.	1		
21	Классал арахьара дешар. Кагерманов Д.Д. «Г1ай» дийцар.	1		
4-г1а четверть – 16 сахьт				
1	Окуев Ш.Х. «Сан хьоме Нохчийчоь» стихотворени.	1		
2	Сатуев Хь. «Лаьмнийн кьоналла» стихотворени.	1		
3	Пейзажех лаьцна. Стихотворенин барамех лаьцна.	1		
4	Махмаев Ж.М. «Буьйсанан г1улчаш» дийцар. Коьрта турпалхо.	1		
5	Махмаев Ж.М. «Буьйсанан г1улчаш» дийцар. Бакьболу доттаг1ий.	1		
6	Махмаев Ж.М. «Буьйсанан г1улчаш» дийцаран маьІна.	1		
7	Рашидов Ш.Р. дахар, кхолларалла «Г1амна дуьхьал довла» стихотворени.	1		
8	Бексултанов М.Э. «Ца кхетта хестор» дийцар. Талла вахар.	1		
9	Бексултанов М.Э. «Ца кхетта хестор» дийцар. Джабраилан кьинхетам.	1		
10	Хатуев 1-Хь. «Аьрзунан илли» стихотворени.	1		
11	Амаев В-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» дийцар. Жима кор.	1		
12	Амаев В-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» дийцар. Г1ан.	1		
13	Дешаран шарахь Іамийнарг карладаккхар.	1		
14	«Исбаьхьаллин литература» темина талламан болх (тест №2).	1		
15	Классал арахьара дешар. Бексултанов М.Э. «Мархийн к1айн г1арг1улеш» дийцар.	1		
16	Жам1даран урок	1		

Йийцаре йина
методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ.
_____ Л.О.Таибова.
Протокол № 1
28.08. 2021 шо.

Барт бина
дешаран декъехула
директоран г1оьнча
_____ И.Д.Докаджиев

Ч1аг1йо
Гуьмсан к1оштан
Комсомольскера юккърчу
ишколан директор
_____ Р.М. Исаходжиев.
29.08. 2021 ш. №120 йолчу
омрица дог1уш

Йолхалг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран
рузманан-тематикин хъесап

Дешаран т1ег1а: коьрта юкъара дешар
2021 – 2022 дешаран шо

К1иранах – 2 сахът

Хъехархо: Абдуразаков Ибрех1иман Шертбек, нохчийн меттан, литературин лакхарчу
т1ег1анан хъехархо.

2021 шо

Предмет хъехарехъ пайдаоьцу 1аматаш:

«Нохчийн литература», 6-чу классана хрестомати. Собыжа-Г1ала – 2019.

Эдилов С.Э.

Йолхалг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран куйгалла. Г1о-1амат. Собыжа-Г1ала – 2019. Эдилов С.Э.

Сахьтийн барам

шарахъ	70	к1иранах	2
хьалхарчу четвертехъ	17	кхоалг1ачу четвертехъ	21
шолг1ачу четвертехъ	16	йобалг1ачу четвертехъ	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахъ	2	шарахъ	2
хьалхарчу четвертехъ	–	хьалхарчу четвертехъ	1
шолг1ачу четвертехъ	1	шолг1ачу четвертехъ	–
кхоалг1ачу четвертехъ	1	кхоалг1ачу четвертехъ	–
йобалг1ачу четвертехъ	–	йобалг1ачу четвертехъ	1

Рог1алла	Урокан чулацам	Сахьт	Хан	
			Хьесапца	Билггал
1-ра четверть – 17 сахьт				
Халкъан барта кхолларалла				
1	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	1		
2	«Эвтархойн Ахьмадан илли». Тешаме доттаг1алла.	1		
3	Эвтархойн Ахьмадан иллех лаьцна	1		
4	«Таймин Бийболатан илли». Иллин турпалхой.	1		
5	«Таймин Бийболатан илли». Шина доттаг1ачун доьналла.	1		
6	Иллех а, церан исбаьхьаллин билгалонех а.	1		
7	Нохчийн халкъан эпос.	1		
8	Наьрт-аьрстхойн паччахьНаураз.	1		
9	Ницкъ болу Солса.	1		
10	Гермачигара наьрташ.	1		
11	Наьрт-аьрстхой кхерор.	1		
12	Наьрт-аьрстхойх лаьцна долу дийцарш а, туйранаш а.	1		
13	Халкъан барта кхолларалла карляжкхар.	1		
14	«Халкъан барта кхолларалла» тема талламан болх (тест №1).	1		
15	<i>Классал араьхара дешар.</i> Мадин Жаьммирзин, Таймин Бийболатан илли.			
Исбаьхьаллин литература				
16	Гайсултанов 1.Э. дахар,кхолларалла. «Нийса кхел» дийцаран турпалхой.	1		

17	«Нийса кхел» дийцар. Бакъо харцонал толар.	1		
2-гIа четвeртъ – 16 сахът				
1	Басня жанрах лаьцна.	1		
2	Гайсултанов I.Э. «Барзо амалш ца хуьйцу» басня.	1		
3	Сатуев Хь.Д. «Ломмий, цхьогаллий» басня.	1		
4	<i>Классал арахъара дешар.</i> Сатуев Хь.Д. «Дуьме ца кхаьчна цициг» басня.	1		
5	Гадаев М-С.Г. дахар,кхолларалла. «Дарта» стихотворени.	1		
6	Ошаев Х.Д. дахар,кхолларалла. «Чайра» дийцар. Мохьмад цIавар.	1		
7	Ошаев Х.Д «Чайра» дийцаран маьIна.	1		
8	Литературин произведенин турпалхочух лаьцна.	1		
9	«ХIун хир ду хьол хьоме, Даймохк?» сочинени язъян кечам бар.	1		
10	«ХIун хир ду хьол хьоме, Даймохк?» сочинени язъяр.	1		
11	Мамакаев I.Ш. дахар,кхолларалла. «Дагалецамаш» поэма. Бералла.	1		
12	Мамакаев I.Ш. «Дагалецамаш» поэмехь Iаламан сурт.	1		
13	«Дагалецамаш» поэмех лаьцна.	1		
14	Сайдуллаев Хь.Х. дахар, кхолларалла. «Ненан бIаьрхиш» поэма. Коьрта турпалхо.	1		
15	Сайдуллаев Хь.Х. «Ненан бIаьрхиш». Шийла кхаь.	1		
16	Пейзажах лаьцна.	1		
3-гIа четвeртъ – 21сахът				
1	Сулаев М.А. дахар, кхолларалла. «КIанте» стихотворени.	1		
2	Эдилов Х.Э. дахар, кхолларалла. «Ненан безам» стихотворени.	1		
3	Ахмадов I.А. дахар, кхолларалла. «Воккха дада» дийцар. Коьрта турпалхой.	1		
4	Ахмадов I.А. «Воккха дада» дийцар. TIамо беана бохам.	1		
5	Дийцаран исбаьхьаллин башхаллех лаьцна.	1		
6	«Тхуна ца оьшу тIом, самах я гIенах» сочинени язъян кечам бар.	1		
7	«Тхуна ца оьшу тIом, самах я гIенах» сочинени язъяр.	1		
8	Айдамиров А.А. дахар, кхолларалла. «Вина мохк» стихотворени.	1		
9	Эпитетах лаьцна.	1		
10	Ахматова Р.С. «Ма хала ду цунах кхета» стихотворени.	1		
11	Саракаев Хь.Б. «Ирсе бIаьрхиш» дийцар. Ахъьядан ойланаш.	1		
12	Саракаев Хь.Б. «Ирсе бIаьрхиш» дийцар. КIантана шен нана йовзар.	1		
13	Нунуев С-Хь.М. «Хъайбаха»– «Йилбазан оьмар» романан дакъа. Iаьржа Iуьйре.	1		

14	«Хъайбаха» дийцарх лаьцна.	1		
15	<i>Классал арахъара дешар.</i> Рашидов Ш.Р. «Пондаран аз» стихотворени.	1		
16	Арсанукаев Ш.А. «Мохкбегор» стихотворени.	1		
17	Окуев Ш.Х. «Б1аьсте» стихотворени.	1		
18	Олицетворенех лаьцна.	1		
19	Кибиев М.М. «Меттан сий» стихотворени.	1		
20	Дикаев М.Д. «Къинхетаме Нохчийчоь» стихотворени.	1		
21	<i>Классал арахъара дешар.</i> Дикаев М.Д. «Сан Даймохк» стихотворени.	1		
4-г1а четвeртъ – 16 сахът				
1	Рашидов Ш.Р. дахар, кхолларалла. «Ломара ц1е» стихотворени.	1		
2	Мамакаев Э.А. «Х1орд» стихотворени.	1		
3	Махмаев Ж.М. «1аьржачу баьпкан юьхк» стихотворени.	1		
4	Яхъяев Л.М. «Даркеш» – «Гиххойн Таймасха» романан дакъа. Даркешан хъехар.	1		
5	Яхъяев Л.М. «Даркеш». Вежарийн г1иллакх.	1		
6	Бексултанов М.Э. «Некълацар» дийцар. Къоман ламаст.	1		
7	Бексултанов М.Э. «Некълацар» дийцаран маъ1на.	1		
8	Литературин турпалхочух а, сюжетах а, композицех а лаьцна.	1		
9	Ахмадов М.М. «Телефон» дийцар. Жима турпалхо.	1		
10	Ахмадов М.М. «Телефон» дийцар. Ба1а.	1		
11	Яралиев Ю.С-А. кхолларалла. «Кад» стихотворени.	1		
12	«Кад» стихотворенех лаьцна.	1		
13	Дешаран шарахъ 1амийнарг карладаккхар.	1		
14	«Исбаъхъаллин литература» темина талламан болх (тест №2).	1		
15	<i>Классал арахъара дешар.</i> Бексултанов М.Э. «Генара а, гергара а денош» дийцар.	1		
16	Жам1даран урок.	1		

Йийцаре йина
методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ.

_____ Л.О.Таибова.

Протокол № 1

28.08.2021 шо.

Барт бина
дешаран декъехула
директоран тӀоьнча

_____ И.Д.Докаджиев

ЧӀагӀйо
Гуьмсан кӀоштан
Комсомольскера юккӀерчу
ишколан директор

_____ Р.М. Исаходжиев.

29.08.2021 ш. №120 йолчу
омрица догӀуш

ВорхӀалгӀачу классехъ нохчийн литература хъехаран
рузмалан-тематикин хъесап

Дешаран тӀегӀа: коьрта юкӀара дешар
2021 – 2022 дешаран шо

КӀиранах – 2 сахът

Хъехархо: Абдуразаков ИбрахӀиман Шертбек, нохчийн меттан, литературин лакхарчу
тӀегӀалан хъехархо.

2021 шо

Предмет хъехарехъ пайдаоьцу 1аматаш:

«Нохчийн литература», 7-чу классана хрестомати. Соьлжа-Г1ала – 2019.

Эдилов С.Э.

Ворх1алг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран куьйгалла. Г1о-1амат. Соьлжа-Г1ала – 2019. Эдилов С.Э.

Сахьтийн барам

шарахъ	70	кИранах	2
хьалхарчу четвертехъ	17	кхоалг1ачу четвертехъ	21
шолг1ачу четвертехъ	16	йобалг1ачу четвертехъ	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахъ	2	шарахъ	2
хьалхарчу четвертехъ	–	хьалхарчу четвертехъ	1
шолг1ачу четвертехъ	1	шолг1ачу четвертехъ	–
кхоалг1ачу четвертехъ	1	кхоалг1ачу четвертехъ	–
йобалг1ачу четвертехъ	–	йобалг1ачу четвертехъ	1

Рог1алла	Урокан чулацам	Сахьт	Хан	
			Хьесапца	Билгал
1-ра четверть – 17 сахьт				
Халкъан барта поэзи				
1	Халкъанбартапоэзи.	1		
2	«Бабин Иэсин, ворх1 вешин йишин илли». Вежарийн доьналла.	1		
3	Бабин Иэсин, ворх1 вешин йишин иллек лаьцна.	1		
4	«Ваша воцчу Сайлахин илли». Сайлахин ойланаш.	1		
5	«Ваша воцчу Сайлахин илли». Йоб1ан майралла.	1		
6	Ваша воцчу Сайлахин иллек лаьцна.	1		
7	«Дадин-Юрт яккхаран илли». Иллин турпалхой.	1		
8	Дадин-Юрт яккхаран иллек лаьцна.	1		
9	<i>Классал арахъара дешар.</i> «Девлатгирин-Эвла йоккхуш даьккхина илли».	1		
10	«Нохчийн шира илли». Тутмакхан сингаттаме аз.	1		
11	Нохчийн ширачу иллек лаьцна.	1		
12	«Сай» халкъан илли. Сен васт.	1		
13	«Сай» ц1е йолчу халкъан иллек лаьцна.	1		
14	Лирикех а, поэтически къамелах а, стих кхолларх а лаьцна кхетам балар.	1		
15	Халкъан барта поэзи карлаяккхар.	1		

16	«Халкъан барта поэзи» темина талламан болх (тест №1).	1		
17	Классал арахъара дешар. «Исмайлин Дудин илли».	1		
2-га четверть – 16 сахът				
Исбаъхъаллин литература				
1	Мамакаев М.А. дахар, кхолларалла. «Даймехкан косташ» стихотворени.	1		
2	«Даймехкан косташ» стихотворенех лаьцна.	1		
3	Гадаев М-С.Г. дахар, кхолларалла. «Ирча суьрташ» дийцаран турпалхой.	1		
4	Гадаев М-С.Г. «Ирча суьрташ» дийцар. Воккхачу стеган къамел.	1		
5	Саидов Б.С. «Вина юрт» стихотворени.	1		
6	Саидов Б.С. «Деган аз» стихотворени.	1		
7	Классал арахъара дешар. Саидов Б.С. «Меттиган сурт» стихотворени.	1		
8	«Даймехкан 1алам» сочинени язъян кечам бар.	1		
9	«Даймехкан 1алам» сочинени язъяр.	1		
10	Курумова С.М. «Дохк» (повеста т1ера кийсак).	1		
11	Мамакаев 1.Ш. дахар, кхолларалла. «Берзан бекхам» стихотворени. Ненан безам.	1		
12	Мамакаев 1.Ш. «Берзан бекхам» стихотворенин исбаъхъаллин башхалла.	1		
13	Очерках кхетам балар.	1		
14	Ошаев Х.Д. «Иччархо Абухъаьжа Идрисов» очерк. Абухъаьжин хьуьнарш.	1		
15	ОчеркантирпалхоИдрисовабухъаьжа.	1		
16	Сулейманов А.С. дахар, кхолларалла. «Шуьнехъ дош» стихотворени.	1		
3-га четверть – 21 сахът				
1	Дийцарх а, повестах а лаьцна.	1		
2	Гайсултанов 1.Э. дахар, кхолларалла. «Болат-г1ала йожар» повестан турпалхой.	1		
3	Гайсултанов 1.Э. «Болат-г1ала йожар» повесть. Йийсарш.	1		
4	«Болат-г1ала йожар» повестан хьокъехъ.	1		
5	Гацаев С.А. «Дарц» стихотворени.	1		
6	Эпически а, лирически а долчух лаьцна.	1		
7	Классал арахъара дешар. Гацаев С.А. «Аренаш, т1еэца х1инца» стихотворени.	1		
8	Яшуркаев С.С. «Напсат» дийцар. Напсатан хелхар.	1		
9	Яшуркаев С.С. «Напсат» дийцар. Напсатан кешнаш.	1		
10	Литературин произведенехъ портрет.	1		
11	Бисултанов А.Д. «Хъайбахыхъ язйина байташ» стихотворени.	1		
12	«Хъайбахыхъ язйина байташ» произведенехъ лаьцна.	1		
13	«Кхойтта шаре бахбелла некъ» сочинени язъян кечам бар.	1		

14	«Кхойтга шаре бахбелла некъ» сочинени язъяр.	1		
15	Айдамиров А.А. дахар, кхолларалла. «Мух1ажарш» – «Еха буьйсанащ» романан дакъа. М1абчиган дог-ойла.	1		
16	Айдамиров А.А. «Мух1ажарш». Доттаг1алла.	1		
17	Литературин турпалхочух а, символах а лаьцна.	1		
18	Арсанукаев Ш. А. дахар, кхолларалла. «Ийманах дузийта дегнащ» стихотворени. До1а. Къемат-буьйса.	1		
19	Арсанукаев Ш.А. «Ийманах дузийта дегнащ» стихотворени. Т1ом. Нохчийчоь.	1		
20	Кибиев М.М. «Дош» стихотворени.	1		
21	Кибиев М.М. «Зов» басня.	1		
4-г1а четвeртъ – 16 сахът				
1	Окуев Ш.Х. «Мацалла» – «Т1абххъара верас» романан дакъа. Харштосу де.	1		
2	Окуев Ш.Х. «Мацалла». Мацалло арабаьхнарш.	1		
3	Окуев Ш.Х. «Мацалла». Къаьмнашна юкъара доттаг1алла.	1		
4	Кусаев 1.Д. «Амалехъ диканиг...» стихотворени.	1		
5	Рашидов Ш.Р. дахар, кхолларалла. «Ден весет» поэма. К1анте дина весет.	1		
6	Рашидов Ш.Р. «Ден весет» поэма. Вайнехан синмехаллаш.	1		
7	Дикаев М.Д. «Нохчо ву со» стихотворени.	1		
8	<i>Классал арахъара дешар.</i> Дикаев М.Д. «Стеган ц1е» стихотворени.	1		
9	Шайхиев 1.Х. дахар, кхолларалла. «Ч1аг1о» поэма. Коьрта турпалхой.	1		
10	Шайхиев 1.Х. «Ч1аг1о» поэма. Ден совг1ат.	1		
11	Амаев В.-Х.Х. «Генарчу денойн туйра» дийцар. Вайн къоман ламаст.	1		
12	«Генарчу денойн туйра» дийцаран исбаьхъаллин башхалла.	1		
13	Дешаран шарахъ 1амийнарг карладаккхар.	1		
14	«Исбаьхъаллин литература» темина талламан болх (тест №2).	1		
15	Дешархоша хаьржина произведени йийцаре яр.	1		
16	Жам1даран урок.	1		

Йийцаре йина
методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ.
_____ Л.О.Таибова.
Протокол № 1
28.08. 2021 шо.

Барт бина
дешаран декъехула
директоран г1оьнча
_____ И.Д.Докаджиев

Ч1аг1йо
Гуьмсан к1оштан
Комсомольскера юккърчу
ишколан директор
_____ Р.М. Исаходжиев.
29.08. 2021 ш. №120 йолчу
омрица дог1уш

Борх1алг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран
рузманан-тематикин хъесап

Дешаран т1ег1а: коьрта юкъара дешар
2021 – 2022 дешаран шо

К1иранах – 2 сахът

Хъехархо: Абдуразаков Ибрех1иман Шертбек, нохчийн меттан, литературин лакхарчу
т1ег1анан хъехархо.

Предмет хъехарехъ пайдаоьцу 1аматаш:

«Нохчийн литература», 8-чу классана хрестомати. Соьлжа-Г1ала – 2018.

Ахмадов М.М., Алиева З. Л.-А.

Барх1алг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран куьйгалла. Г1о-1амат. Соьлжа-Г1ала – 2019. Исраилова Л.А.-Г., Момуева Х.Д., Хасаров Р.Ш.

Сахьтийн барам

шарахъ	70	кИранах	2
хьалхарчу четвертехъ	17	кхоалг1ачу четвертехъ	21
шолг1ачу четвертехъ	16	йобалг1ачу четвертехъ	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахъ	3	шарахъ	1
хьалхарчу четвертехъ	1	хьалхарчу четвертехъ	–
шолг1ачу четвертехъ	1	шолг1ачу четвертехъ	–
кхоалг1ачу четвертехъ	1	кхоалг1ачу четвертехъ	–
йобалг1ачу четвертехъ	–	йобалг1ачу четвертехъ	1

Рог1алла	Урокан чулацам	Сахьт	Хан	
			Хьесаца	Билгал
1-ра четверть – 17 сахьт				
1	Мотт бацахъ, къам а дац.	1		
2	Бадиев С.С. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
3	Бадиев С.С. «Олдам» дийцаран коьрта турпалхой.	1		
4	Бадиев С.С. «Олдам» дийцар. Олдаман сингаттам.	1		
5	Исбаьхьаллин вастах кхетам.	1		
6	Мамакаев М.А. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
7	Мамакаев М.А. «Лаьмнийн дийцар» стихотворени.	1		
8	Стихотворенин ритмах, рифмех, барамах.	1		
9	Ясаев М.Д. дахар, кхолларалла. «Хьоме юрт» повесть. Хийрачу махкахъ.	1		
10	Ясаев М.Д. «Хьоме юрт». Вежарийн кьинхетам.	1		
11	Ясаев М.Д. «Хьоме юрт». Джанхотан васт.	1		
12	«Хьоме юрт» повестан чулацам планаца бийцаре бар.	1		
13	«Даймахке безам» сочинени язьян кечам бар.	1		
14	«Даймахке безам» сочинени язьяр.	1		
15	Хамидов 1-Хь.Х. дахар, кхолларалла. «Д1а-коч, схьа-коч» дийцар. Хьаша ларар.	1		
16	Литературин произведенехъ беламе долчух.	1		
17	<i>Классал арахьара дешар.</i> Хамидов 1-Хь.Х. «Экзамен хаттар» дийцар.	1		
2-г1а четверть – 16 сахьт				

1	Сулаев М.А. дахар, кхолларалла. «Ца вевза доттаг!» стихотворени.	1		
2	Сулейманов А. С. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
3	Сулейманов А. С. «Дахаран генаш» поэма. Къонахчун амалш.	1		
4	Сулейманов А.С. «Дахаран генаш» поэма. Весет.	1		
5	Эдилов Х.Э. «Сий делахъ,Латта!» стихотворени.	1		
6	Арсанукаев Ш.А. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
7	Арсанукаев Ш.А. «Тимуран тур» поэма. Тимуран б1о.	1		
8	Арсанукаев Ш.А. «Тимуран тур» поэма. Айтамиран илли.	1		
9	Арсанукаев Ш.А. «Тимуран тур» поэма. Ламанхойн васташ.	1		
10	«Ламанхойн доьналла» сочинени язъян кечам бар.	1		
11	«Ламанхойн доьналла» сочинени язъяр.	1		
12	Хасбулатов Я.1. дахар, кхолларалла. «Дош» стихотворенин маъ1на.	1		
13	Хасбулатов Я.1. «Стаг хила ваьллехъ хьо ара...» стихотворени. Ненан хъехам.	1		
14	Гацаев С.А. дахар, кхолларалла. «Кавказ» стихотворени. 1аламан сурт.	1		
15	Гацаев С.А. «Б1аьстенца къамел» стихотворени. Б1аьстенан хазалла.	1		
16	<i>Классал арахъара дешар.</i> Гацаев С.А. «Чурт» шира легенда.	1		
3-га четверть – 21 сахът				
1	Сатуев Хь.Д. дахар, кхолларалла. «Нашхахъ» поэма. Д1атесна юрт.	1		
2	Сатуев Хь.Д. «Нашхахъ» поэмин маъ1на.	1		
3	Сатуев Хь.Д. «Нашхахъ» поэмин а, Умхаев Хь.С. «Нашха» стихотворенин а исбаьхъаллин башхаллаш.	1		
4	Яшуркаев С.С. дахар, кхолларалла. «Маьрк1аж-бодан т1ехъ к1айн хьоькх». Мадас арабаьккхина некъ.	1		
5	Яшуркаев С.С. «Маьрк1аж-бодан т1ехъ к1айн хьоькх». Воккхачу стеган хъехам.	1		
6	Яшуркаев С.С. «Маьрк1аж-бодан т1ехъ к1айн хьоькх». Жовзанан васт.	1		
7	Яшуркаев С.С. «Маьрк1аж-бодан т1ехъ к1айн хьоькх». Вайн къоман оьзда г1иллакхаш.	1		
8	«Вайн халкъо лайнарг» сочинени язъян кечам бар.	1		
9	«Вайн халкъо лайнарг» сочинени язъяр.	1		
10	Символах кхетам балар.	1		
11	<i>Классал арахъара дешар.</i> Мамакаев М.А. «Пондар» стихотворени.	1		
12	Шайхиев 1.Х. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
13	Шайхиев 1.Х. «Дарцан буса» поэма. Ден хъехар.	1		
14	Шайхиев 1.Х. «Дарцан буса» поэма. Бакъволу доттаг1.	1		
15	Абдулаев Л.Ш. дахар, кхолларалла. «Маьлхан каш» поэма. Коьрта турпалхо.	1		

16	Абдулаев Л.Ш. «Маълхан каш» поэма. Пхъеро бина сацам.	1		
17	Бексултанов М.Э. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
18	Бексултанов М.Э. «Дари» дийцаран турпалхой.	1		
19	Бексултанов М.Э. «Дари» дийцар. Артуран дехар.	1		
20	<i>Классал арахъара дешар.</i> Бексултанов М.Э. «Дика ду хьо волуш» дийцар.	1		
21	Дешархоша шаьш хаьржина произведенеш йийцаре яр.	1		
4-гIа четверть – 16 сахът				
1	Ахмадов М.М. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
2	Ахмадов М.М. «Лабгта тIехь лаьмнаш а хIиттош» повесть. ИбрахIим-хьаьжа.	1		
3	Ахмадов М.М. «Лабгта тIехь лаьмнаш а хIиттош» повесть. Хьаша ларар.	1		
4	Ахмадов М.М. «Лабгта тIехь лаьмнаш а хIиттош» повесть. ТIом.	1		
5	Ахмадов М.М. «Лабгта тIехь лаьмнаш а хIиттош» повесть. Данин бIаьхаллин хьуьнарш.	1		
6	Ахмадов М.М. «Лабгта тIехь лаьмнаш а хIиттош» повестан турпалхойн васташ.	1		
7	<i>Классал арахъара дешар.</i> Ахмадов М.М. «БочIа» дийцар.	1		
8	Бисултанов А.Д. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
9	Бисултанов А.Д. «ДегIаста» стихотворени. Нохчийн къоман синмехаллаш.	1		
10	Бисултанов А.Д. «ДегIаста» стихотворенин маьIна.	1		
11	Бисултанов А.Д. «Шийла чилла йижна лайца...» стихотворени. Нохчийн къоман Iадат.	1		
12	<i>Классал арахъара дешар.</i> Бисултанов А.Д. «Гой шуна, доттагIий...» стихотворени.	1		
13	Дешаран шарахь Iамийнарг карладаккхар.	1		
14	Шеран талламан болх. Тест.	1		
15	Дешархоша шаьш ешна произведенеш йийцаре яр.	1		
16	ЖамIдаран урок.	1		

Йийцаре йина
методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ.

_____ Л.О.Таибова.

Протокол № 1

28.08.2021 шо.

Барт бина

дешаран декъехула
директоран г1оьнча

_____ И.Д.Докаджиев

Ч1аг1йо

Гуьмсан к1оштан
Комсомольскера юккърчу
ишколан директор

_____ Р.М. Исаходжиев.

29.08.2021 ш. №120 йолчу

омрица дог1уш

Уьссалг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран
рузманан-тематикин хъесап

Дешаран т1ег1а: коьрта юкъара дешар
2021 – 2022 дешаран шо

К1иранах – 2 сахът

Хъехархо: Абдуразаков Ибрех1иман Шертбек, нохчийн меттан, литературин лакхарчу
т1ег1анан хъехархо.

2021 шо

Предмет хьехарехь пайдаоьцу ламаташ:

«Нохчийн литература», 9-чу классана хрестомати. Соьлжа-Г1ала, 2019. Эдилов С.Э.

«Нохчийн литература», 9-чу классана ламат. Грозный, 2018. Арсанукаев I. M., Эдилов С.Э.

Сахьтийн барам

шарахь	68	кИранах	2
хьалхарчу четвертехь	16	кхоалг1ачу четвертехь	20
шолг1ачу четвертехь	16	йобалг1ачу четвертехь	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахь	4	шарахь	2
хьалхарчу четвертехь	1	хьалхарчу четвертехь	–
шолг1ачу четвертехь	1	шолг1ачу четвертехь	1
кхоалг1ачу четвертехь	1	кхоалг1ачу четвертехь	–
йобалг1ачу четвертехь	1	йобалг1ачу четвертехь	1

Рог1алла	Чулацам	Сахьт	Хан	
			Хьесаца	Билгал
1-ра четверть – 16 сахьт				
Нохчийн халкъан барта кхолларалла				
1	Нохчийн халкъан барта кхолларалла а, цуьнан жанраш а.	1		
2	Оьрсийн яздархоша а, Гилманчаша а нохчийн барта кхоллараллах лаьцна яздинарг.	1		
3	Нохчийн халкъан туьйранаш.	1		
4	Нохчийн халкъан шира дийцарш, хабарш, аларш.	1		
5	Нохчийн халкъан эшарш.	1		
6	Нохчийн халкъан кицанаш, х1етал-металш.	1		
7	Иллеш. Лирически а, турпалаллин а иллеш.	1		
8	«Теркаца хьала-охьа вехаш хиллачу эла Мусостан, Адин Сурхон илии». Адин Сурхо – халкъан турпалхо.	1		
9	«Теркаца хьала-охьа вехаш хиллачу эла Мусостан, Адин Сурхон илии». Сурхон нана.	1		
10	«Теркаца хьала-охьа вехаш хиллачу эла Мусостан, Адин Сурхон илии». Иллин цхьайолу исбаьхьаллин башхаллаш а, т1аьхьара дош а.	1		
11	«Аьккхийн Жанхотан илии». Иллин чулацам а, д1ах1оттам а.	1		
12	«Аьккхийн Жанхотан илии». Иллин турпалхой.	1		
13	«Аьккхийн Жанхотан илии» т1ехь къаьмнийн доттаг1аллин тема.	1		

14	ПКЭ-н кепехь «Тешаман мехалла» сочинени язьян кечам бар.	1		
15	ПКЭ-н кепехь «Тешаман мехалла» сочинени язьяр.	1		
16	Халкъан илланчаш. Назманаш.	1		
2-гIа четверть – 16 сахьт				
Йоза а, исбаьхьаллин литература а кхоллаялар				
17	Нохчийн йозанан историх лаьцна.	1		
18	Исбаьхьаллин литература.	1		
19	«Серло» газетан мехалла.	1		
Къоман исбаьхьаллин литература йолийнарш				
20	Нажаев Ахьмадан дахар, кхолларалла (обзор).	1		
21	Сальмурзаев Мохьмадан дахар, кхолларалла (обзор).	1		
22	Дудаев Iабдин дахар, кхолларалла (обзор).	1		
23	Айсханов Шамсуддинан дахар, кхолларалла. «Мало – хало» дийцаран маъIна.	1		
24	Айсханов Шамсуддинан поэзехь Iаламан тема. «Орга», «Iа» стихотворенеш.	1		
25	Йозанан историх а, исбаьхьаллин литература кхоллаяларх а лаьцна долу хаарш тIечIагIдар. Тестировани яр.	1		
Исбаьхьаллин литература				
26	Бадуев СаьIид-Салихьан дахар, кхолларалла.	1		
27	«Бешто» повестан чулацам а, дIахIоттам а.	1		
28	«Бешто» повесть. Васташ кхолларан башхаллаш.	1		
29	«Бешто» повесть. Бештой, Бусаний.	1		
30	ПКЭ-н кепехь «Къинхетаме стаг» сочинени язьян кечам бар.	1		
31	ПКЭ-н кепехь «Къинхетаме стаг» сочинени язьяр.	1		
32	«ЦIеран арц» повесть. Авторан Iалашо а, повестан дIахIоттам а.	1		
3-гIа четверть – 20 сахьт				
33	«ЦIеран арц» повесть. Хонмурд а, цуьнан добзал а.	1		
34	«ЦIеран арц» повесть. Кулдевич а, цунна тIаьхьабозурш а.	1		
35	Бадуев СаьIид-Салихьан поэтически кхолларалла. «Лам» стихотворени.	1		
36	Бадуев СаьIидан оьрсийн яздархошца хилла доттагIаллин а, кхоллараллин а уьйраш.	1		
37	Бадуев СаьIид-Салихьан кхоллараллин мехалла.	1		
38	Мамакаев Iаьрбин дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
39	Даймаках ойланаш. «Кавказан латта», «Сайн кIанте» стихотворенеш.	1		
40	«Йоле», «Даге» стихотворенешкахь лирически турпалхочун васт.	1		
41	«Нохчийн лаьмнашкахь» поэмин дIахIоттам. Поэмехь безам а, доттагIалла а.	1		
42	«Нохчийн лаьмнашкахь» поэмин эпически, лирически чулацам. Исбаьхьаллин суртхIотторан гIирсаш.	1		
43	Мамакаев Iаьрбин кхоллараллин башхаллаш.	1		
44	ПКЭ-н кепехь «Муха хуьлу дика доттагI?» сочинени язьян кечам бар.	1		
45	ПКЭ-н кепехь «Муха хуьлу дика доттагI?» сочинени язьяр.	1		

46	Хамидов Абдул-Хамидан дахар, кхолларалла.	1		
47	Яздархочун сатирически дийцарш: «Дла-коч, схьа-коч», «Абубешар», «Гирмасолтас яккхина са», «Дурдий, Даргий».	1		
48	«Там сийна кхокха», «Ламанан йол», «Мохсолтин доьхна де», «Бож-Тела» пьесийн обзор.	1		
49	«Лийрбоцурш» – турпалаллин драма. Пьесин тема, длахлоттам. Хьалхара дакъа. Ханпаший, Мутий. Ханпаша а, цуьнан накьостий-блатьхой а.	1		
50	«Лийрбоцурш» – турпалаллин драма. Шолгла дакъа. Тыл а, фронт а. Дерриге а фронтана!	1		
51	«Лийрбоцурш» – турпалаллин драма. Кхоалгла дакъа. Немцойн блиндажехь. Турпалхой леш бац.	1		
52	Хамидов Абдул-Хамидан кхоллараллин мехалла.	1		
4-гIа четверть – 16 сахьт				
53	Кьоман литература XX-чу бIешеран 20-40-чуй шерашкахь кхиаран жамлаш а, хIинцалера литература а.	1		
54	Нохчийн литература Сийлахь-боккха Даймехкан тIом лаяттинчу шерашкахь.	1		
55	Нохчийн литература XX-чу бIешеран 50-70-чуй шерашкахь.	1		
56	Нохчийн литература XX-чу бIешеран 80-90-чуй шерашкахь.	1		
57	Сулаев Мохьмадан дахаран а, кхоллараллин а некь.	1		
58	Таламан лирика. «Сай» стихотворени.	1		
59	Гиллакх-оьздангаллех, стеган вахаран Талашонах лаяцна йолу поэтан ойланаш. «Сох муха эр дара адам?..», «Дола» стихотворенеш.	1		
60	«Лаьмнаша ца дицдо» романехь Сийлахь-боккха Даймехкан тIом хилла шераш.	1		
61	«Лаьмнаша ца дицдо» романехь Тавсолтин васт.	1		
62	«Лаьмнаша ца дицдо» романехь кегийрхойн васташ.	1		
63	«Лаьмнаша ца дицдо» романехь вайнехан гиллакхаш гайтар.	1		
64	ПКЭ-н кепехь «Вина мохк мазал мерза бу» сочинени язьян кечам бар.	1		
65	ПКЭ-н кепехь «Вина мохк мазал мерза бу» сочинени язьяр.	1		
66	Гацаев Сагидан дахаран а, кхоллараллин а некь. Цуьнан поэзехь адам а, Талам а. «Буйса хаза, буйса тийна», «Блатьсте кхечи» стихотворенеш.	1		
67	Гацаев Сагидан поэзин исбаьхьаллин башхаллаш. «ХIай, йол, делхьа, собар де» стихотворени. Тестиновани яр.	1		
68	Дешаран шарахь Тамийнарг карладаккхар.	1		